

הרב יהודה דוד בלייך
ראש ישיבה
ראש כולל להוראה

המציל חבירו בממון של הזולת

בסנהדרין דף עג. איתא תניא מנין לרואה את חבירו שטובע בנהר או חיה רעה גוררתו או ליסטין באין עליו שחייב להצילו, שנאמר לא תעמוד על דם רעך. ועל זה מקשה הש"ס הא מהכא נפקא מהתם נפקא אבדת גופו מנין ת"ל והשבות לו, ומתרץ שם אי מהתם הוה אמינא ה"מ בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל. וע"ז כתב הרא"ש שם והניצול חייב לפרוע למציל מה שהוציא דאין אדם מחויב להציל נפש חבירו בממונו היכא דאית ליה ממונא לניצול. ועיין בדברי הרמ"א חו"מ סי' ק"ח ס"א, שפסק ע"פ דברי הרא"ש שהמוציא הוצאות לרפאות חבירו ומת גובים מן היורשים, וע"ע שער משפט שם ס"ק ב'.

אמנם מה שצריך ביאור הוא בכגון שהמציל הציל את חבירו לא על ידי הוצאה מכיסו אלא ע"י מה שתפס משל אחרים כגון סממנים וכדומה או כגון ששבר את הדלת העומד כמחסום לפני המסוכן בכדי להוציא את המסוכן ממקום הסכנה וכדומה, אם דינו כמי שהוציא הוצאות כדי להציל את חבירו שהניצול חייב לשלם וכ"כ בכה"ג הניצול מחויב למלא את ההפסד או אם אין דינם שוים. ומיהו נראה שכל שהמציל נתחייב מן הדין לשלם להנגב או להניזוק אותה החובה הוי בכלל הוצאות שהוציא כדי להציל שחוזר וגובה מהניצול אבל כל שהמציל פטור מלשלם אין להנגב או להניזוק תביעה על הניצול.

והנה בזה שתפס משל הזולת כדי להציל עצמו פשוט שהתופס חייב לשלם שהרי דעתם של התוס' והרא"ש שהא דאיתא בפרק הכונס דף ס. שאסור להציל עצמו בממון חבירו היינו רק שלא על מנת לשלם אבל על מנת לשלם מותר, ועיין בטור חושן משפט סי' שנ"ט שכתב, וז"ל, ואפילו הוא בסכנת מות ובא לגזול את חבירו ולהציל נפשו אסור לו לגזול אם לא על דעת לשלם ודאי אין לך דבר שעומד בפני פקו"נ לכך הוא רשאי ליטלו ולהציל נפשו אבל לא יקחנה אלא על דעת לשלם, עכ"ל, ולכאורה לא רק המציל את עצמו אלא

ה"ה בבא להציל את חבריו בממוץ של אחר שמתר לו להציל בממוץ של הזולת אבל מ"מ חייב בתשלומין.

אולם צ"ע קצת שמדברי הטור משמע לא רק שהמציל בממוץ חבריו חייב לשלם אלא שמתר לו לתפוס אך ורק על דעת לשלם. וקשה שהרי לכאורה באמת יש בזה משום מעשה גזילה אלא שהותר מפני פקו"נ ומה שמשלם אחר כך זהו מטעם שאף שאיסור גזל נדחה מפני פקו"נ מאחר שא"א בלאו הכי מ"מ אין בזה פטור מחיוב תשלומין, וא"כ מה איכפת לן בכונתו בשעת הגזילה שהרי אף הגוזל ע"מ לשלם עובר באיסור גזל והאיסור אינו מתקטן במה שבדעתו לשלם בפרט שכונתו שלא לשלם אינה מועילה כלום ונשאר בחיובו לשלם. ועיין בשו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' שמ"ו שכתב, וז"ל, שלא ע"מ לשלם איכא איסור טפי ועל זה אינו פקו"נ ובמאי ידחה, עכ"ל, הרי שס"ל שהגוזל שלא ע"מ לשלם איסורו חמור מהגוזל ע"מ לשלם אבל לא נתברר בדבריו מהו "האיסור טפי" בגזול שלא ע"מ לשלם.

והנראה בזה הוא שבהל' גזלה ואבדה פרק א' הל' ג' כתב הרמב"ם אי זהו גזול זה הלוקח ממון האדם בחזקה וכו' כענין שנאמר ויגזול את החנית מיד המצרי ושם בהל' ד' כתב אי זהו עושק זה שבא ממון חבריו לתוך ידו ברצון הבעלים וכיון שתבעוהו כבש הממוץ אצלו בחזקה ולא החזירו, כגון שהיה לו ביד חבריו הלואה או שכירות והוא תובעו ואינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אלם וקשה, ועל זה נאמר לא תעשוק את רעך, עכ"ל. והנה ההבדל בין גזל לעושק מבואר הוא שהגוזל הוא הלוקח בחזקה ואילו העושק הוא שבא ממון חבריו לידו ברצון הבעלים וכשתבעוהו כובש הממוץ אצלו, ולכאורה מדברי הרמב"ם מבואר שהעושק עובר באיסור לא תעשוק רק כשתובעו ולא החזירו ורק בשעה שאינו מחזיר עובר על איסור עושק בזה שמעכב ממון אחרים בידו.

אמנם יש להסתפק במי שלווה ודעתו בשעת הלואה שלא לשלם אף כשיתבעוהו המלוה או השוכר פועל ומיד כשנתחייב בשכירות דעתו שלא לשלם אף כשיתבעוהו אם עובר מיד או לא. והנראה בזה הוא שעצם לקיחת הממוץ בתורת הלואה או התחייבות להפועל אין בה שום איסור שאין כאן מעשה גזל כעין ויגזול את החנית, הרי נמצא שכל איסורו של לא תעשוק הוא מצד סירובו לשלם וממה שכתב הרמב"ם שעובר בלא תעשוק כשתובעו וכבש הממוץ מוכח שהאיסור הוא בעצם כבישת הממוץ אף שאינו אומר כלום, וא"כ מה לנו אם

מסרב בשעת תביעה או שמסרב בשעת ההתחייבות ע"י זה שבעת ההתחייבות דעתו שלא לשלם שהרי זה שדעתו שלא לשלם זהו עצם העושק ועובר מיד, וזה שכתב הרמב"ם וכיון שתובעוהו כבש הממון אצלו עובר בלא תעשוק זהו סתמא דמילתא שבעת ההלוואה או בעת שכירת הפועל באמת דעתו היתה לשלם אלא שאח"כ נתחרט ולכן אינו עובר אלא בשעת סירוב. ויש בזה רבותא שאף בכה"ג שמעיקרא דעתו היתה לשלם אלא שאח"כ מתחרט יש בו משום לא תעשוק.

ולפ"ז הגוזל ע"מ להציל את חבירו אף שמותר לו לעשות כן מטעם שאיסור גזל נדחה משום פקו"נ אבל מ"מ חיוב תשלומין עדיין מוטל עליו ולא גרע מהלוואה שמחויב לשלם ומה שמותר ללוות זהו רק על מנת לשלם ואילו הלוה שלא על מנת לשלם אף שאין בזה משום גזל מ"מ הוי בכלל עושק וא"כ זה שמותר לו לגזול ע"מ להציל את חבירו אף שבמקום פקו"נ אין בזה משום איסור גזל מ"מ אם בדעתו שלא לשלם הוי בכלל עושק.

וא"כ זה שהציל את הזולת בממון חבירו מאחר שמותר לו לתפוס משל חבירו בכה"ג רק על מנת לשלם מה שמשלם להנגזל הוי בכלל הוצאות שהוציא בכדי להציל וחוזר וגובה מהניצול כפי דברי הרא"ש בסוגיא דסנהדרין דף עג. דהניצול חייב לפרוע להמציל מה שהוציא שאין אדם מחויב להציל נפש חבירו בממונו היכא דאית ליה ממונא לניצול.

אלא שראיתי בפלפולא חריפתא שם בהכונס, סימן י"ב אות ח', על דברי הרא"ש שכתב שאסור להציל עצמו בממון חבירו אדעתא דליפטר אלא יציל עצמו וישלם, ועל זה כתב הפלפולא חריפתא, וז"ל, ה"ה דלהציל אחרים נמי אסור כמו שהיה השאלה להציל ישראל אלא דשאני המציל אע"ג דאסור מ"מ פטור מלשלם כדמסיק רבנו בסוף הגזול בתרא שאם אתה אומר כן אין לך אדם מציל אחרים, עכ"ל. וזה שהראה לדברי הרא"ש בפרק הגזול בתרא כונתו לדברי הרא"ש שם שפסק שרודף שהיה רודף להציל ושבר את הכלים בין של רודף בין של כל אדם פטור ולא מן הדין אלא שאם אתה אומר חייב אין לך אדם שיציל את חבירו מיד הרודף. וכן מבואר בהדיא בסוגית הש"ס שם דף קיז: ובסנהדרין דף עד. אלא שבסוגית הש"ס ובדברי הרא"ש שם הנידון הוא חיוב ניזקין לזה ששבר כלים דרך רדיפתו שפטור הוא מחיובי מזיק מטעם התקנה, ואילו דברי הפלפולא חריפתא נאמרו בנוגע בגונב ממון משל חבירו כדי להציל

לפוטרו מחיוב גניבה שמזה לא דבר הרא"ש כלום וגם מסוגית הש"ס אינו מבואר שעשו תקנה לפטור הרודף אחר הרודף מחיובי גניבה.

ובאמת יש טעם גדול לחלק בין חיובי נזקין ודין חיוב גניבה שהרי השובר כלים דרך רדיפתו בכדי להגיע אל הרודף אין בעצם שבירת הכלים משום הצלת הנרדף שהרי היה יכול ליזהר משבירת הכלים או להקיף מסביב לכלים ולכן אין טעם לחייב את הנרדף לשלם דמי הכלים להמציל, משא"כ התופס משל הזולת להציל חברו באופן שבל"ה א"א להצילו, אילו היה לו להמציל משלו היה הניצול חייב לשלם שהרי המציל אינו מחויב להציל בממונו כל שיש ממון להניצול, וא"כ זה שאין לו ותפס משל הזולת ונתחייב בתשלומין למי שתפס ממנו בדין הוא שנתחייב הניצול להמציל כמו שהיה נתחייב אילו הציל המציל משלו, ומאחר שיכול המציל לחזור על הניצול לא ימנע מלהציל, משא"כ בשבירת כלים שאין לו תביעה על הניצול ודאי יש לחוש שימנע ולא יציל ולכן פטרוהו מצד התקנה.

והנה מצאתי בדברי הרה"ג ר' משה פיינשטיין זצ"ל באגרות משה, חושן משפט חלק ב' סי' ס"ג, שכתב על הא דרודף להציל ששבר כלים של כל אדם פטור שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חברו מיד הרודף, וז"ל, הוא רק ליפטר מדין מזיק, ורק מהמונעים בדרכו, אבל להפטר מחיוב גזל והלואה לא תקנו, ואף במזיק שלא בעומדים בדרכו בהא דרודף ששבר נמי אינו בכלל התקנה ולכן אי לאו מדין מלך פורץ גדר לעשות לו דרך היו חייבין לשלם על שריפת הגדישין בב"ק דף ס: אף שהיה זה להצלת רבים ולא היה גם בזה התקנה, עכ"ל. הרי מפורש בדבריו שלו כדברי הפלפולא חריפתא.

מדברי האג"מ מבואר לא רק שלא תיקנו לפטור מחיוב גזל והלואה אלא שגם לא תיקנו לפטור מדין מזיק אלא במה שהזיק "המונעים בדרכו". ויש לעיין במקום שמן הצורך הוא לשבור הדלת כדי להגיע לתרופות שהחולה זקוק להם אם גם זה בכלל "המונעים בדרכו" שאינו חייב לשלם ובאמת מסתבר שכן הוא אבל עדיין יש להסתפק במי שמוכרח לשבור הדלת וכדומה כדי לאפשר להניצול לצאת ממקום סכנה אם המציל פטור מתשלומי ההיזק בכה"ג או לא, ואף שמדברי האגרות משה משמע ששני האופנים אינם בכלל התקנה, משמע שס"ל שתיקנו רק כעין רודף אחר הרודף ששבר כלים המונעים אותו בדרכו להציל מ"מ מצד הסברא היה נראה שכל כה"ג בכלל התקנה מאחר שאם יתחייב המציל בניזקין בכה"ג ימנע ולא יציל.

וראיתי באחד מן האחרונים שדעתו לפטור עוד גדולה מזו וס"ל שפטרו כל משיב אבידה, ז"א אף אבידת ממון ולא רק אבידת הגוף, שהזיק בלא כונה, והיינו שהדברי גאונים, כלל נ"א אות ג', הביא דברי שו"ת רמ"ץ סוף חלק חושן משפט בהשמטות סימן י"א באחד שבא להציל כלי זכוכית יקרים של חבירו מהדליקה ושם אותם בשק ובחפזו ללכת להניח השק במקום רחוק מהשריפה נשמט השק מידו ונשברו הכלים וחבירו תובעו באמרו כי אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד ודעתו של השואל לפוטרו מהא דמבואר ביו"ד סי' של"ו ברופא שרפא ברשות והזיק שפטור מלשלם ומשליח בית דין שהכה והזיק ובמלמד שהכה תלמידו שפטורים משום שעשו ברשות מצוה ובנידון זה הוא גם כן ברשות מצוה להציל מהדליקה והבעל שו"ת רמ"ץ דחה דבריו דבחולה הטעם הוא משום שעשה ברשות החולה שקבלו שירפאהו וכן מלמד ברשות אבי התלמיד ששכרו וכן השליח בית דין אבל בנידון דידן שבא מעצמו להציל לא מהני ליה רשות המצוה לפוטרו דאין חיוב המצוה רובץ עליו ואפשר לעשות ע"י אחרים וס"ל שאין מקום לפוטרו כי אם כשבעל הבית נתן לו הכלים להציל.

אבל לפענ"ד כל דבריו, הן דברי השואל והן דברי בעל שו"ת רמ"ץ, תמוהים שהרי זה שבא להציל מן הדליקה מחיוב הוא לעשות כן מצד חיובו להציל ממון חבירו ואין שום חילוק בדבר בין נתן לו הכלים להצילם ובין לא נתן לו הכלים להצילם כמו שנקט בעל שו"ת רמ"ץ. וזה שקבל עצם סברת השואל שכל שעשה ברשות פטור ג"כ אינו מובן שהרי מעולם לא נתן לו בעל הבית רשות להשמיט השק וגם ברופא שהזיק שהוא פטור לא מצינו חילוק בין רופא שרפא ברשות החולה לרופא שרפא בעל כרחו של החולה כמו שמחויב לעשות כפי עיקר הדין. וזה שרופא שרפא ברשות בית דין פטור זהו מצד התקנה משום תיקון העולם כמבואר בתוספתא פרק ג' דגיטין ולא מצינו תקנה כזו למי שמשיב אבידת ממון.

אבל מה שכתב האגרות משה שאין בכלל מה שתקנו ברודף להציל ששבר כלים של כל אדם שהוא פטור גם תקנה לפטור כל היזק להזולת שבא ע"י מעשה הצלה, כנראה שדבר זה שנוי במחלוקת. עיין בנתיבות המשפט, סי' ע"ב ס"ק י"ז, שכתב שנראה שמי ששאל חפץ לצורך הצלת דליקה דהוי כהצלת נפשות דהא מחללין עליה את השבת וכן בשאר שואל כלי לצורך הצלת נפשות שפטור, והביא סעד לדבריו מהא דרודף אחר רודף ושבר כלים דפטור.

וע"ע בש"ך, חושן משפט סי' ש"מ ס"ק ו', בהא דשלח כלים להלחם עם השונאים ונפלו בני העיר ביד השונאים ולקחו מהם כלי זיין שכתב הש"ך שלא נפטרו מטעם מתה מחמת מלאכה שבכה"ג אין הכלים עושים המלאכה, ועל זה כתב הנתיבות, שם ס"ק ו', בשאל כליו להלחם עם השונא שאם באו על עסקי נפשות שפטור מלשלם דלא גרע משאל ספר דמצוה קעביד שאין לו דין שואל ליפטר מפרוטה דר' נתן, ועוד משום דלא גרע מרודף שרדף אחר רודף ששבר כליו בין של רודף בין של כל אדם. הרי שס"ל להנתיבות שדין רודף להציל שפטור לאו דוקא בשבר כלים דרך רדיפתו אלא כל שהזיק אפילו שלא ע"י רדיפתו פטור הוא ולא רק מזיק אלא אף המתחייב מדין שומר פטור מטעם התקנה שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חברו מיד הרודף, ולדעת הנתיבות הוצרכו לתקן כן אף בנוגע לחיובי שמירה דאל"כ לא יכנס לחיובי שמירה וימנע מלהציל.

אמנם עיין דברי בעל קצות החושן בספרו משובב הנתיבות, סי' ע"ב ס"ק י"ז, מש"כ להשיג על דברי הנתיבות, וז"ל, הנה גם מ"ש הרה"מ דשואל חפץ לצורך הצלת דליקה פטור כמו רודף שרדף אחר רודף ושבר כלים פטור וכו' אינו נכון דדוקא התם כדי שלא יהיו נמנעים מלהציל כיון שיהיו צריכין להתמהמה ולעייין בדרך כמש"כ הרמב"ם פרק ח' מחובל ומזיק ע"ש וגם שם לא מן הדין אבל לשאול לו כלים הוי ממש מציל ממון חברו לא מצינו שתקנו ע"ז דאפילו בנרדף עצמו לא תקנו זה ע"כ אין דינו של הרה"מ מחוור, עכ"ל, הרי שבדברי האגרות משה עולים הם בקנה אחד עם דברי המשובב הנתיבות ובניגוד לדעת הנתיבות.

ואגב, ראיתי בספר תורת היולדת, פרק כ' סעי' ב' הערה ג' שכתב שהלוקח מכונית מחבירו כדי להסיע יולדת או חולה מסוכן והרכב ניזוק שנראה לו שפטור מלשלם והסתמך על דברי הנתיבות מבלי להזכיר דברי משובב הנתיבות או האגרות משה, ועוד הוסיף שם שאם היולדת היא במכונית דינה כדין שואל וחייבת לשלם שהרי הנרדף ששבר כלים חייב לשלם דאין בזה תקנת חז"ל שאין לך מי שיציל את חברו, אמנם יש להעיר בזה שאם ההיזק בא מתאונת דרכים שהמנהיג השואל לא היה יכול להמנע ממנה לכאורה יש להסיק מדברי המחבר והרמ"א בחושן משפט סי' ש"מ סעי' ג' שאינו חייב לשלם שהרי נפסק בשו"ע שם, וז"ל, השואל בהמה מחבירו לילך דרך ידועה ובאו עליו ליסטים באותו הדרך או חיות רעות ואנסוה ממנו חשיב שפיר מתה מחמת מלאכה

וע"ז כתב הרמ"א ויש חולקים בזה וסבירא להו דלא מקרי מחמת מלאכה והרי אף בלא הליכת הדרך אפשר שיבוא לה אונס כזה, והנה לדעת השו"ע מ"ש מכוניות אחרות מליסטים וחיות רעות שנחשב כמתה מחמת מלאכה ואפילו לדעת הרמ"א שכתב שאונס ליסטים או חיות רעות אינה כמתה מחמת מלאכה מאחר שאונס כזה יכול לבוא אף בלא הליכת הדרך, מ"מ מסתבר שאונס של תאונת דרכים ע"י מכוניות אחרות אינו דומה שהרי אי אפשר לבוא לידי אונס כזה אלא ע"י הליכת דרכים, ולכן מסתבר שכה"ג פטור אף לדעת הרמ"א, אבל עיין בש"ך שם ס"ק ה' שהביא בשם הרמב"ן שהיא דמתה מחמת מלאכה פטור אף שאונס חייב הוא משום דשואל חייב באונסים אבל לא בפשיעה דמשאיל וכאן משאיל פשע שהשאילו למלאכה והיא אינה יכולה לסבול אותה מלאכה, ואם זהו עיקר הטעם של פטור דמתה מחמת מלאכה אין לומר שהמשאיל רכב נחשב כפושע לענין תאונת דרכים שלא שייך בזה הטעם שהשאיל למה שאי אפשר לה לסבול, וצ"ע.

ועוד יש לבאר אם הבא להציל את הרבים והזיק של אחרים ע"י הצלתו אם פטור הוא אף בכה"ג שגם הוא היה מן הניצולים שהרי לכאורה בכה"ג לא שייך הטעם שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חבירו מיד הרודף שהרי ודאי יציל כדי להציל את עצמו מהסכנה. עיין שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' קע"ד, שכתב סברא כעין זה בנוגע להא דהתירו סופן משום תחילתם, ולכאורה מוכרח לומר כן אלא יקשה על הנתיבות מהא דשריפת הגדישין בב"ק דף ס': שמצד הדין היה דוד חייב לשלם אי לאו מדין מלך פורץ גדר ואם כל המציל את חבירו פטור על מה שהזיק אין מקום לחייב דוד אלא מטעם שגם הוא היה באותה הסכנה ובכה"ג לא תיקנו לפטור שבלא"ה לא ימנע מלהציל, אמנם עיין בנתיבות, סי' ש"מ ס"ק ו', שכתב להיפך, וז"ל, ודוקא נרדף שבא להציל עצמו חייב אבל הכא שיש בו ג"כ הצלת אחרים פטור דמשום שיש בו ג"כ הצלת עצמו לא גרע ע"ש, ונראה שזהו גם דעתו של האגרות משה שכתב להוכיח שהרודף אחר הרודף ושבר כלים ברדיפתו פטור הוא רק אם הזיק המונעים בדרכו ברדיפתו אחר הרודף מהא דבבא קמא דף ס': שדוד היה חייב על שריפת הגדישין אי לאו משום מלך פורץ גדר לעשות לו דרך, ומזה הוכיח שבלאו הכי היה חייב על שריפת הגדישין שאין זה בכלל התקנה, אבל הרי יש טעם אחר לומר שאינו בכלל התקנה והיינו שדוד היה גם כן בכלל הסכנה ואם כן מה שבא להציל היה גם לצורך עצמו אלא ע"כ שס"ל להאג"מ כמש"כ הנתיבות שכל שבא להציל אחרים פטור אף במקום שגם המציל הוי בכלל הסכנה.

ולכאורה מאותה סוגיא יש להוכיח אחת משתים, או שתיקנו רק לפטור למציל מאת הרודף כדי שלא יתמהמה בדרך כדברי משובב הנתיבות והאגרות משה או שלא תקנו כלל לפטור המציל במקום שגם הוא בכלל הסכנה, ובדעת הנתיבות שס"ל שתקנו הן לא רק לרודף אחר הרודף אלא לכל מציל והן למציל שגם הוא בכלל הסכנה צ"ע מסוגיא הנ"ל.